

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI SƏRİŞTƏNİN FORMALAŞDIRILMASI ZAMANI DİL MATERİALLARININ İSTİFADƏSİNDƏ MOTİVASİYAƏDİCİ STRATEGİYALAR

p.ü.f.d., dos. S.R. İmanova

Azərbaycan Dillər Universiteti
sevda.imanova11@gmail.com

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 11 yanvar 2021

Dərc olunub: 5 mart 2021

© 2021 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya: İngilis dilinin tədris prosesi ümumilikdə kommunikativ-funksional prinsipi əsaslanmalıdır. Şifahi nitqin tədrisi məqsədyönlü, sistemli, addım-addım olmalıdır ki, bu da bu prosesin effektivliyini artırmağa kömək edəcəkdir. Təhlildə elmi ədəbiyyatdan əldə edilən faktlara çox diqqət yetirilir. Müəllif tədqiqatçıların işinə istinad edərək mədəniyyətlərarası səriştənin rolunu açmağa çalışır və bunun vacibliyini də vurğulayır.

Açar sözlər: *mədəniyyətlərarası səriştə, strategiya, meyar, dil, söz.*

Müasir dövrdə xarici dillərin tədrisinin əsas məqsədi tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin və onun tərkibinə daxil olan tolerantlıq, digər mədəniyyət və xalqların nümayəndələrinə qarşı hörmət göstərmək, eləcə də açıq olmaq kimi keyfiyyətlərin formalaşdırılmasıdır.

Mükəmməl mədəniyyətlərarası ünsiyyət qurmaq və qarşılıqlı anlaşma əldə etmək üçün hər bir mütəxəssis professional kommunikasiya sahəsində xarici dilə yiyələnməklə bərabər mədəniyyətlərarası səriştəyə də malik olmalıdır.

Rus alimləri Y.M. Verşagin və V.Q.Kostomarov bu səriştəni belə səciyyələndirir: “Mədəniyyətlərarası səriştə iki müxtəlif milli mədəniyyətə məxsus iştirakçının ünsiyyət aktında adekvat və qarşılıqlı anlaşmasıdır [1, s.26].”

Mədəniyyətlərarası kommunikasiya sahəsində səriştəli olan ixtisasçı üçün hansı keyfiyyətin daha vacib olması məsələsində də tədqiqatçıların fikirləri müxtəlifdir. Amerika təd-

qiqatçıları sorğu aparmış və mədəniyyətlərarası səriştənin mühüm keyfiyyətlərini əhəmiyyət dərəcəsinə görə belə ardıcılıqla yerləşdirmişlər:

- 1) mədəniyyətlərarası məlumatlılıq;
- 2) digər mədəniyyətlərə hörmət;
- 3) özünüdərk;
- 4) kommunikativ bacarıqlar;
- 5) empatiya;
- 6) düzgün ustanovka;
- 7) xarici dil bilmək;
- 8) adaptasiya qabiliyyəti və uyusqanlıq [2, s.128].

Mədəniyyətlərarası səriştə dil və mədəniyyətin birgə öyrənilməsinə sosiomədəni yanaşma çərçivəsində, müxtəlif geosiyasi, regional, dini, milli, etnik icmalar, eləcə də sosial submədəniyyətlərə mənsub fərqli mədəniyyət nümayəndələri kimi çıxış edən insanların qarşılıqlı əlaqə qurmaq qabiliyyəti və bacarığı kimi başa düşülür. Mədəniyyətlərarası qarşılıqlı ünsiyyətdə olan müsahiblər bir-birlərindən aşağıdakı cəhətlərə görə fərqlənə bilirlər:

- dəyərlərə əsaslanan dünyagörüşü;
- həyat tərzini;
- verbal və qeyri-verbal ünsiyyət modelləri.

Mədəniyyətlərarası səriştə deyərkən biz tələbənin ünsiyyətə psixoloji hazırlığı (maraq, motivasiya, qorxu hissini olmaması), nitq vərdişlərinə yiyələnmənin müəyyən səviyyəsi və ən əsası dili öyrənilən ölkə haqqında zəruri sosiomədəni biliklərə yiyələnmə nəzərdə tuturuq. Xarici dildə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması ilə bağlı motivasiya məsələləri tədqiqatçıların diqqət mərkəzində dayanan ən vacib problemlərdən biridir.

Xarici dilin tədrisində mürəkkəb bir fenomen olan motivasiya özündə üç aspekti əhatə edən funksiyaları reallaşdırır [3]:

- motivasiyalı tələbə dil və mədəniyyətə yiyələnərək uğur qazanmaq üçün güclü bir istək və hədəfə malikdir;
- motivasiyalı tələbə dil üzərində işləmək üçün səy göstərir, ev tapşırığını məhsuldar və səmərəli şəkildə yerinə yetirmək, daha çox məlumat əldə etmək üçün əlavə materiallardan istifadə etmək imkanları axtarır;
- motivasiyalı tələbə xarici dil və mədəniyyəti öyrənmə prosesindən zövq alır.

Qətiyyət, səy və zövq almaq kimi bu üç keyfiyyət motivasiyalı tələbəni fərqləndirən cəhətdir. Qeyd olunan keyfiyyətlər ayrı-ayrılıqda motivasiyanı xarakterizə etmək üçün kifayət deyil. Bəzi tələbələr cəhd göstərirlər, amma xarici dili öyrənməkdən həzz almırlar. Digərləri isə xarici dili öyrənmək istəyinə malikdirlər, lakin hər hansı bir amil onların səy göstərməsinə mane olur.

Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması zamanı dil materiallarından düzgün istifadə uğurlu nəticələrin əldə edilməsinə zəmin yaradır. Bu zaman dil materiallarının motivasiyaedici olması xüsusilə vacib sayılır. J.Turner və S.Parisin təqdim etdiyi aşağıdakı altı "Cs" formullu motivasiya növlərinə nəzər salmaq:

1. Seçim (choice);
2. Həvəsləndirmək (challenge);
3. Nəzarət (control);
4. Əməkdaşlıq (collaboration);
5. Məna sintezi (constructing meaning);
6. Nəticə əldə etmək (consequences) [4].

Mədəniyyətlərarası səriştənin koqnitiv aspekti aşağıdakı doqquz komponentdən ibarətdir:

1. Səlis nitq (fluency);
2. Lüğət ehtiyatı (vocabulary);
3. Zəngin dünyagörüşü (world knowledge);
4. Motivasiya (motivation);
5. Məqsədlərin və hədəflərin müəyyənləşməsi (purposes, goals);
6. Koqnitiv və meta – koqnitiv strategiyalar (cognitive and meta-cognitive strategies);
7. Dil bilikləri (linguistic knowledge);
8. Diskursa dair biliklərin formalaşdırılması (discourse knowledge);
9. Mətnin özündə ehtiva etdiyi məlumatlara inteqrasiya (integrating non-print information with text).

Ali məktəbdə təhsil alan tələbə gənclərin yaş dövrü şəxsi keyfiyyətlərin və hisslərin fəal inkişafı və xarakterinin formalaşması dövrü hesab edilir. Buna görə də müəllimlər hər kurs tələbələrinin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alırlar. Tələbələrin xarici dildə təlim materiallarının məzmununu qavraması üçün əsas şərtlərdən biri, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, onların motivasiya hazırlığıdır. Təlimin uğuru yalnız xarici amillərdən deyil, tələbələrin fərdi-psixoloji və psixofizioloji xüsusiyyətlərindən aslıdır. İndi gənclər yüksək emosionallıqları, hisslərini açıq ifadə etmələri, həyata fəal münasibətləri və ünsiyyətə ilq olmaları ilə fərqlənirlər. Xarici dilin öyrənilməsi prosesində tələbələrin oxu fəaliyyətinin təcrübədə təhlili göstərdi ki, təsviri-nəqli xarakterli mətnlərdən daha çox oxunmuş materialın psixoloji məzmununu gəncləri daha çox həyəcanlandırır və motivasiya edir.

İngilis dili dərslərində tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştəni formalaşdırmaq üçün motivasiyanı artırmaq məqsədilə monotonluqdan təkrar qaçmaq, dil materiallarının düzgün seçimini etmək, lüğət tərkibinin zənginləşdirilməsində mühüm rolə malik olan autentik materiallardan istifadəyə geniş yer vermək məqsədəuyğundur. Məlum materiallar vasitəsilə auditoriya ilə dili öyrənilən (ingilis dili) xalqın real həyatı və mədəniyyəti arasında olan boşluğu doldurmaq imkanı verir. Bu zaman müxtəlif növ tapşırıqlardan istifadə edərək prosesi

elə təşkil etmək lazımdır ki, hər bir tələbə bütün fəaliyyət növlərində fəal olmaq üçün səy göstərsin.

Autentik materialları dinləyib və ya oxuduqdan sonra müəllim digər produktiv kommunikativ bacarıqlara yiyələnmək məqsədi ilə danışmaq və yazı prosesinə aid edilən diskussiyalar, rollu oyunlar, təqdimatlar, esselər, şəxsi fikirlərin öyrənilməsi, mədəniyyətlər, nitq üslubları, zarafatlar və deyimlər arasında mövcud olan fərqlərin müqayisəsi kimi tapşırıqlardan istifadə etməlidir.

Tədris prosesində tələbələrin mövqe və münasibətlərini bildirməklə əlaqəli mövzular əsasında inşaların yazılması tövsiyə edilir. Bu zaman linqvistik və ritorik vasitələrin yazılı və şifahi nitqdə istifadəsi məsələləri diqqətdə saxlanılmalıdır.

Bu münasibətlə A.Məmmədov, M.Məmmədov yazır: “Diskurs insanın koqnitiv mexanizminin ümumi aspektlərini izah edərək, universal və mədəni konseptlər arasında əlaqə yaradır. Eyni universal konsept və onun linqvistik və ritorik representasiyalarının inferensiyası, başa düşülməsi və şərhə həm bir mədəniyyətə aid diskursda, həm də çoxmədəniyyətli diskursda fərqli ola bilər. Buna görə də hər iki növ konsept diskursda kommunikativ dinamizmin ən əsas mənbəyidir. Bu fərqlərin səbəbi dil ilə mədəniyyət arasında münasibətlərin hər bir dil faktında çox spesifik olmasıdır” [5, s.99].

Dil materialları ilə bağlı motivasiyaedici suallardan bəhs edərək T. Raphaelin təqdim etdiyi “QARs” strategiyasının adını çəkmək olar [6].

Bu termin “Sual - Cavab Əlaqələri” (Question–Answer Relationships (QARs)) adlanır və mədəniyyətlərəsə səriştənin formalaşdırılması zaman bu başlığa daxil olan dörd motivasiyaedici strategiya ön planda dayanır:

1. Həmin an (Right there);
2. Düşün və araşdır (Think and search);
3. Müəllif və siz (Author and you);
4. Mənim öz fikrim (On my own).

Məsələ ondadır ki, haqqında bəhs etdiyimiz bu assosiasiyalar bədii diskursda mədəni konsept olaraq bəzən bir xalqın hüduqlarını aşaraq digər mədəniyyət sferasına da daxil

olur. Bu faktor üçün mühüm məsələlərdən biri də həmin metaforaların koqnitiv modelin periferiya sahəsinə deyil, mərkəzi mövqedə yer alması ilə bağlıdır.

Beləliklə, mətni göndərən şəxs diskursda universal konseptləri və onların müəyyənləşdirici parametrlərini representasiya etmək üçün linqvistik (isimlər, felin zaman formaları, məkan və zaman zərfləri, işarə, şəxs və mənsubiyyət əvəzlilikləri, artikllər, şəkilçilər və s.) və ritorik (metafor, metonimiya və s.) vasitələrdən istifadə edir. Bu linqvistik və ritorik vasitələri əslində konseptuallaşma alətləri kimi nəzərdən keçirmək olar. Konseptuallaşma prosesinin, ilk növbədə, müxtəlif dillərə və mədəniyyətlərə mənsub diskurslarda reallaşması maraqlı doğurur [5, s.72].

Qeyd etdiyimiz kimi, bu gün ingilis dilinin tədrisinin əsas məqsədlərindən biri dilöyrənənlərdə mədəniyyətlərəsə səriştənin formalaşdırılmasıdır. Bu da dilöyrənənlərin xarici dilin təbii ünsiyyət vasitəsi olan situasiyada verbal və qeyri-verbal ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Burada həm dil sisteminin, həm də həmin sistemin müxtəlif kommunikativ situasiyalarda tətbiq edilməsi normalarının dilöyrənənlər tərəfindən mənimsənilməsi olduqca vacibdir.

Əlbəttə, burada motivasiyanın rolu bir-mənalı şəkildə nəzərə alınmalıdır. Dilöyrənən oxunulan mətni başa düşməli və onun məzmunu şifahi və ya yazılı şəkildə başqasına başa sala bilməlidir. Bu vəhdəti nəzərə almadan xarici dili öyrətmək və öyrənmək normal hesab oluna bilməz.

Qeyd edək ki, əgər kimsə bacarıqlı (well rounded) kommunikator olmaq istəyirsə bu zaman dörd bacarığın hər birindən məlumatlı olmalıdır. Bu bacarıqlar danışmaq, oxu, yazı, dinləmə hesab olunur. Bunları qısa olaraq, “LSRW” də adlandırılır. Bu dörd bacarığın istifadəsi kommunikatorları real həyat hadisələri barədə fikir yürütmək, hiss və həyəcanlarını bölüşdürmək kimi vacib məsələlərdə daha motivasiyalı edir.

Mətnlər seçilərkən onların çətinlik dərəcələrindən daha çox dilöyrənənlərin maraqlarına daxil olması, səviyyəsi və s. nəzərə alınmalıdır. Onların zəif və güclü tərəfləri aşkara çıxarılmalıdır.

Müəllim dil materialını təqdim edərkən nitqimizə əlavə rəng, orijinallıq qatan metaforalardan istifadə edə bilər. İngilis dili dərslərində mədəniyyətlərarası səriştəni formalaşdırmaq məqsədi ilə müxtəlif mədəniyyətlərin bənzərliyi və ya əksinə fərqli cəhətlərinə, assimilyasiyasına dair mövcud metaforalardan istifadə məqsədəuyğundur. “Melting Pot” (ərimə qazanı), “Tributary streams” (çayın axını) və ya “Garden Salad” (bağ salata) kimi metaforalardan istifadə etməklə Amerikada mövcud bir çox mədəniyyətlərin harmonik assimilyasiyası nəticəsində ümumi bir mədəniyyətdə birləşməsi haqqında məlumat verərkən bir çox məqamlara toxuna bilər. Daha sonra “Cultural Shock” metaforası ilə bağlı autentik materiallar üzərində müxtəlif yanaşma və metodlardan istifadə üçün geniş imkanlar verir. Bu məfhumun izahını ilk dəfə antropoloq Kalervo Oberg Brazilyada Rio-de Jeneyro Qadınlar Klubunda 1954-cü ildə çıxışında vermişdir [7].

Mədəniyyət şoku adlı psixoloji vəziyyət bir neçə fazalardan ibarətdir:

1. Bal ayı fazası (The honeymoon stage);
2. Razılaşmağa çalışma fazası (The hostility and irritability);
3. Öyrəşmə fazası (The gradual adjustment);
4. Adaptasiya fazası (The adaptation).

Bununla bərabər, leksik-qrammatik tapşırıqların yerinə yetirilməsi vacibdir. Sözü gədən səriştənin formalaşdırılmasında aşağıdakı suallar ətrafında düşünmək məqsədəuyğundur:

1. Who?
2. What?
3. Where?
4. When?
5. How?
6. Why?

Çalışmaq lazımdır ki, şifahi nitqin inkişaf etdirilməsi və uğurlu ünsiyyətə dəstək üçün nəzərdə tutulmuş mövzular yuxarıda sadaladığımız suallar ətrafında qurulsun.

Ali məktəblərdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması məqsədilə istifadə edilən çalışmalar tələbələrə müvafiq rollarda çıxış etməyə stimullaşdırmalı, kommunikativ bacarıqların inkişaf etdirilməsi üçün məqsədəuyğun olmalıdır. Əsas məna daşıyan leksik va-

hidlər artıq müzakirədən əvvəl keçirilməlidir. Diskussiyanın səlisliyi üçün bəzi terminlərin müəllim tərəfindən lövhədə qeyd edilməsi məqsədəuyğundur.

Yerinə yetirilən kommunikativ yönümlü çalışmaların növlərinə nəzər salaraq, aşağıdakıları vurğulamaq məqsədəuyğundur:

- İntensiv danışıq çalışmalarları. Bunlar sürətli danışıq dəstəkləyir.
- Söhbət çalışmalarları. Bu çalışmalarda birgə ünsiyyətə əsaslanan dialoji nitq nəzərdə tutulur.

Burada müəllimin replikası onları istiqamətləndirir və onlara struktur-sintaktik baxımdan nitqlərini qurmağa köməklik göstərir [8].

Bundan əlavə, müəllimin həvəsləndirici replikaları üslubi xarakterli məlumatın əks etdirilməsi üçün şərait yaradır. Bu da kommunikativ situasiyalar və hadisə iştirakçılarının ictimai rolları ilə bilavasitə bağlı olan məsələdir.

Nəhayət, dilöyrənənlər yetəri səviyyəyə çatdıqda geniş raportlar, monoloji şərhlər və s. ifadə edərək, şifahi nitq ünsiyyətində fəal iştirak edirlər.

Təhsil alanlar daha çox kreativlik tələb edən tapşırıqları yerinə yetirməyə üstünlük verirlər. Bu tip tapşırıqlar tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsini təmin edir və ümumilikdə dil tədrisi prosesini səmərəli şəkildə təşkil etməyə və uğurlu nəticələri əldə etməyə imkan verir. Xarici dili tədris edən müəllim tələbələrin ünsiyyət prosesində konsensus əldə etmək bacarığının inkişaf etdirilməsinə istiqamətləndirməlidir.

Xarici dilin tədrisi prosesində mədəniyyətlərarası səriştəni formalaşdırarkən iş kommunikativ yönümlü təşkil edildikdə təhsil alanların sayı, nə dərəcədə motivasiyalı olmaları, yaş həddi, ümumi bilikləri, fərdi xüsusiyyətləri mütləq nəzərə alınmalıdır. Belə ki, müzakirələr, rollu oyunlar, debatlar və digər fəaliyyət növləri qeyd etdiyimiz faktorlara uyğun olaraq, elə təşkil edilməlidir ki, dərslərdə iştirak edən bütün tələbələr maksimum dərəcədə faydalana bilsin.

Beləliklə, mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasında istifadə edilən dil mate-

riallarının təqdimatı ilə bağlı strategiyalar tələbələrin yaş, maraq və ehtiyaclarına uyğun şəkildə qurulmalıdır. Bu da öz növbəsində motivasiya fonunda verilən materialların yaxşı mənimsənilməsi üçün imkan yaradır.

Mövzunun aktuallığı. Leksik vahidlərin və qrammatik strukturların mənimsənilməsi, ümumilikdə dil faktlarının yerli-yerində işlədilməsi ünsiyyəti daha anlaşılıqlı edir və kommunikasiya prosesinin uğurla başa çatmasına bilavasitə yardımçı olur. Bu baxımdan ingilis dilinin tədrisində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması zamanı motivasiyaedici strategiyaların istifadəsinə geniş yer verilməsi təxirəsalınmaz hesab olunur. Məqaləmizin mövzusunun aktuallığı da bununla bağlıdır.

Elmi yeniliyi. Məqalənin elmi yeniliyi dil materiallarının təqdimatı zamanı motivasiyaedici strategiyaların araşdırılması və təhlilidir. Eyni zamanda bu strategiyaların mədəniyyətlərarası səriştənin uğurla həyata keçirilməsinin zəruriliyi nəzərə alınmalıdır.

Praktik əhəmiyyəti. Məqalənin təcrübi əhəmiyyəti əldə edilmiş nəticələrin tədris prosesində istifadəsi ilə səciyyələnilir.

ƏDƏBİYYAT

1. **Верещагин Е.М., Костомаров В.Г.** *Язык и культура*; Лингвострановедение

МОТИВИРОВАННЫЕ СТРАТЕГИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ В ФОРМИРОВАНИИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

д.ф.п.н., доц. С. Р. Иманова

Азербайджанского Университета Языков
sevda.imanova11@gmail.com

Аннотация: Процесс обучения английскому языку в целом должен базироваться на коммуникативно – функциональном принципе. Обучение устной речи должно носить целенаправленный, системный, поэтапный характер, что будет содействовать повышению эффективности данного процесса. В анализе большое внимание об-

в преподавании русского языка как иностранного. 4-е изд. М.: Русский язык, 1990. 246 с.

2. **Deardoff D.K.** *The Identification and assessment of Intercultural competence as a student outcome of internationalization at institutions of higher education in the United States: a dissertation.* Degree of Doctor of Education/ North Carolina State University, 2004.337p. S.128]
3. **Nunan D.** *Language Teaching Methodology.* UK: Prentice Hall International, 1991
4. <https://teachonline.asu.edu/2017/11/engage-students-6-cd-motivation/>
5. **Məmmədov A., Məmmədov M.** *“Diskurs Tədqiqi”.* Bakı 2016, 111s.
6. **Raphael T.** 1982. *Improving question-answering performance through instruction.* Reading Education Report No. 32. University of Illinois at Urbana-Champaign: Center for the Study of Reading.
7. **Rachel Irwin** (University of Oxford) *“Culture shock: negotiating feelings in the field”.* https://anthropologymatters.com/index.php/anth_matters/article/view/64/123
8. **Vezhbitskaya, A.** Languages of Slavic Culture. Understanding Cultures through Their Key Words. 2001, pp. 345-346.

ращено фактам, полученным из научной литературы. Автор пытается раскрыть роль межкультурной компетенции, ссылаясь на работы исследователей, а также подчеркивает ее важность.

Ключевые слова: межкультурная компетенция, стратегия, критерии, язык, слова.

**THE MOTIVATED STRATEGIES IN THE USAGE OF LINGUISTIC MATERIALS IN
DEVELOPING INTERCULTURAL COMPETENCE IN ELT****PhD, ass.prof. S.R. Imanova***Azerbaijan University of Languages*
sevda.imanova11@gmail.com

Annotation: The article deals with the motivated strategies in the usage of linguistic materials in developing intercultural competence in ELT. The process of teaching English should be based on the communicative – functional approach. The whole process should be goal-oriented and systematic. It will make the process more effective. While analyzing great attention was given to the facts taken from the

literature. One of the important goals of the article is to determine and find out the linguistic backgrounds of intercultural competence in ELT. The author emphasizes its role in methodology. Since its emergence, this notion caught the attention and new researches appeared.

Key words: *intercultural competence, strategy, criteria, language, word.*